

Základní problém této publikace však vidím v tom, že její autoři sice popisují komunikační a rétorický styl politiků, provádějí tedy strukturní analýzu jazykových rovin, v žádném případě však nepostihují mediální a politický diskurz, jelikož v textech naprosto absentuje sociologická, případně politologická interpretace a explanace těchto jazykových projevů. Mé výhrady neútočí na samotné autory jako jazykovědce, ale na nenaplněná očekávání, která jsou na začátku navozena, co se týče teoretických a metodologických východisek souvisejících s teorií diskurzu. Ačkoliv se v celé publikaci píše o politickém diskurzu, jedná se především o lingvistickou analýzu politické rétoriky. V této deskriptivní rovině jde o unikátní projekt, který splnil svůj cíl, a asi až časem, s určitým historickým odstupem a reflexivním přístupem, oceníme jeho hodnotu. V rovině interpretační však tento projekt svůj cíl určitě nesplnil.

David Kostlán

John E. Richardson: (Mis)Representing Islam. The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers

Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 2004, 262 s.

Média nám hrozí závojem. Zobrazují islám v mantinelech vžitých stereotypů, konflikt civilizací se zdá být nevyhnutelný a zákonitý. Podle nich vinu neneseme „my“, ale „oni“, tj. muslimové. Kniha Johna E. Richardsons (*(Mis)Representing Islam* se zaměřila na deinterpretaci „islámu“ v britských médiích. Pokouší se v ní odhalit diskurzní mechanismy a strategie, které média (v tomto případě tzv. seriózní noviny) užívají k transformaci složitých událostí, souvisejících s islámem, do zpráv a strukturních celků mediálního zpravodajství.

Richardson je k výběru tématu inspirovan akademickými studii o rasismu, xenofobii a antisemitismu, které prokazují diskriminaci a znevýhodnění minoritních sku-

pin v diskurzu a jejich reprezentaci jako skupin podřízených a druhořadých, konkrétně především studii Teuna A. van Dijka, Lusy Martín-Roja a Ruth Wodakové, tedy představitelů kritické analýzy diskurzu. Prokazatelný nárůst rasismu v diskurzu koreluje i se sociální praxí v Británii, ať už jde o rasistické postoje nebo rasistické činy, jak prokázaly studie britské organizace Runnymede Trust.

V úvodu práce Richardson zkoumá předpoklady reprezentace islámu v britských médiích. Hlásí se ke kritice tzv. orientalismu, zformulovanou původem palestinským myslitelem Edwardem Saidem, jenž popsal rozdělení světa na Východ, separovaný, odlišný, konzervativní, archaický nebo dokonce barbarský, smyslový a pasivní, tíhnoucí k despotii, dalek pokroku (s. 5), a nadřazený svět Západu, který vyniká v nadprodukcí nejen zboží, ale i idejí, což užívá k získání mocenské hegemonie (o Saidovi viz J. Šmejkalová. 2004. „Edward Said (1. 11. 1935–25. 9. 2003).“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (1–2): 217–218.). Saidovy práce uvádí do kontrastu s více známými (protože medializovanými) texty B. Lewise nebo S. Huntingtona, reprezentujícími neorientalismu a západní hegemonii, nebo snahu o ni.

Francouzský sémiotik Roland Barthes příběhům, jaké nabízejí Richardsonem kritizované práce, říká mytologie: společnosti si pomocí řetězců myšlenkových konceptů objasňují především takové části reality, které dostatečně neznají. Nabídky promyšleného přístupu ovšem Richardson nevyužívá.

Metodologie kritické analýzy diskurzu, jak ji praktikují T. van Dijk, N. Fairclough, R. Fowler, G. Philo a jiní, je v práci deklarována, ale dominantním nástrojem zůstává autorovi strategie rozdělení a odmítnutí a především van Dijkův tzv. ideologický čtverec. Pro tento koncept byl van Dijkovi inspirací Greimasův čtverec sémiotický, využívaný k popisu mytologických/narativních struktur. Van Dijk svým konceptem, který je výrazným zjednodušením Greimasova čtverce, vysvětluje ideologickou strategii založenou na konstrukci „vnější“ skupiny („oni“), tolik

přítomnou v médiích, jinými slovy způsob, jakým jako členové sociální skupiny hovoříme o ostatních. Hovoříme-li o vlastní sociální skupině, zdůrazňujeme „naše“ pozitiva a potlačujeme negativní prvky, kdežto u ostatních sociálních skupin (ve sledovaném případě u muslimů) o „jejich“ pozitivěch referujeme minimálně a zdůrazňujeme „jejich“ negativní vlastnosti.

Použití pouze tohoto prakticky jediného nástroje je ovšem pro hlubší pochopení zkoumaných jevů nedostatečné. Nevyužita zůstává nejen většina metodologického aparátu pragmatické lingvistiky, ale Richardson snad až náhodně vybírá pouze některé lingvistické pojmy: hovoří o metonymii islámu v podobě „šátku“ nebo „teroristy“, což je jistě z hlediska textu správné, ale již neuvádí metonymie do kontextu, a ani nevysvětluje jejich funkci.

Richardson vybral pro svou studii materiál z krátkého období října 1997 – února 1998. Z textů z tohoto období se pokouší rekonstruovat jednotlivé mytologie, které média prezentují. To se mu ale daří jen částečně. Zdá se, že limitujícím faktorem je pro něj opět ideologický čtverec. Ten ovšem popisuje dichotomií „dobra“ a „zla“, ale už obtížně je použitelný k vysvětlení hlubších struktur mytologií a jejich funkcí. Přitom metodologický aparát se pro takový záměr přímo nabízí: již V. J. Propp ve 20. letech minulého století provedl strukturně-funkční rozbor mytologie/narace (v jeho případě pohádky), jeho teorie pak rozvinuli Barthers, Todorov a Greimas; připomeňme si jen, zde v kontextu zpravodajství o islámu, některé Proppovy pojmy: hrdina a škůdce, kouzelný prostředek, přemístění na určené místo, boj se škůdcem, nastoupení na trůn, návrat hrdiny atd.

Snad je pro Richardsona zkoumané období příliš krátké, aby mohl vidět celistvější stavbu jednotlivých mytologií. Přesto si všimnul, že jednotlivé jejich elementy se proměňují podle toho, jak média potřebují. I to by však bylo průkaznější na delším sledovaném materiálu. Namísto objasnění funkce jednotlivých elementů se pokouší (ne celé) přibě-

hy pouze převyprávět a ze své ideologické pozice okomentovat. Sémiotický aparát mu chybí, pragmalingvistický využívá málo.

Možná v důsledku toho pak sklouzává k banálním tvrzením typu, že žurnalistika je kombinací diskurzivních a sociálních praktik. To ho vede až k naivně idealistickým závěrům, jaké veřejné funkce by žurnalistika měla plnit: *„Corporations and readers are valued in terms of their buying power. Instead, the readers of newspapers should be viewed as citizens... [then] they gain rights to information...“*⁴¹

Přitom si je vědom, že mediální komunikace je specifická. Poznatky o médiích, o jejich zakotvení ve společnosti a o jejich komunikačních intencích jsou ovšem prezentovány přesprávně stručně a některé z nich jen na okraj v závěru studie. Víme, že mediální obsah podléhá mnoha vlivům, ať už je to tlak ze strany vlastníků, tlaky politické, sociální, ekonomické (např. ze strany zadavatelů inzerce), zájem publika, nabídka informací i vznik a vývoj událostí samotných. Také výběr událostí, jež jsou prezentovány v médiích, je ovlivněn mnoha faktory (např. Galtung a Rugeová jich jmenují 12). Události jsou uměle vytvářeny, komunikační tok kontrolován (nejvíce patrné v případě válečných aktivit). Iniciované i náhodně vzniklé události jsou pak v médiích transformovány, editoři vybírají jednotlivá fakta a restrukturuje je do zpráv, které mají jasný začátek, prostředek a konec. Média si výběr i způsob transformace událostí přizpůsobují své komunikační strategii. Recipienti, kteří nejsou události přítomni, jsou na takových mediálních obsazích přímo závislí a jednájí podle nich. Většinu z těchto známých faktorů ovšem Richardson nezmiňuje, a ani na jejich pozadí zkoumané jevy nevysvětluje, což leckdy brání jednoduchému zodpovězení nabízených otázek. Namísto toho se věnuje jen dílčím mediálním strategiím (např. objektivitě), aniž by je pak aplikoval přímo na zkoumaný materiál. Odkazy na koncepcie propagandy Noama Chomského, způsobu zakódování a dekodování Stuarta Halla, na frankfurtskou školu i kritickou lingvistiku jsou málo vysvětl-

jící a nekoncepční. To může bránit snadnějším zařazení práce do jejich kontextu.

Struktura práce je přehledná: v prvních dvou kapitolách autor signalizuje, co by se s analýzou textu dalo dělat, ale metodologický aparát poté výrazně redukuje. Jednoduchost ideologického čtverce si nezaslouží samostatnou pozornost celých dvou kapitol (3. a 4.), protože dochází k opakování prakticky jediného tvrzení („my“ a „oni“, popř. rozdělení a odmítnutí), což je na hlubší analýzu struktur mytologií, textových vzorců a jejich funkcí málo.

Richardson se pokouší o pojmenování hlavních mytologických struktur a identifikuje čtyři nejtypičtější hrozby, které podle médií muslimové pro západní svět představují: hrozbu vojenskou, terorismus, hrozbu režimům a stabilitě ve vlastních zemích (a tedy export uprchlíků a nestability) a hrozbu ženám. S jistou mírou zjednodušení bychom mohli říci, že výběr typu hrozby záleží na kontextu státu, kterého se zpravodajství týká.

Hrozbou jsou tak údajně nekonvenční zbraně Íránu, ale stejně tak necivilizovanost vousatých pákistánských kmenových vůdců, kteří se vzeprli centrální vládě (4. kapitola). V kontrastu s tím stojí izraelské vojenské hrozby suverénnímu státu (Íránu) nebo atentáty na politické odpůrce a státem sponzorované násilí – jsou prosty kritiky a spíše jsou považovány za akt dobra. O modernitu se ovšem bojuje i na britských ostrovech (kapitola 5), vše cizí je nebezpečné. Zde právě nachází *hidžáb* (šátek nebo i závoj) svůj vrchol jako nejsilnější z metonymií islámu.

Absence vhodné metodologie je velmi zřetelná v případech, kdy se autor zabývá zpravodajstvím o inspekcích UNSCOM v Iráku (1997–8) (6. kapitola). Ideologický čtverec se jako jediný metodologický nástroj zdá být nedostatečný – přitom by stačilo identifikovat hrdinu i škůdcovství, pak by se např. koncept „humánní války“ (boj se škůdcem) a „ještě chytřejších bomb“ (Proppův kouzelný prostředek) objevil ve zcela jiném světle strukturně-funkčního textového paradigmatu. Jak kontrola informačního toku ovlivňuje zpra-

vodajství, je patrné z poslední, sedmé kapitoly: média střídavě interpretují zabíjení civilistů v Alžírsku jako činy fanatických islámských radikálů (pokud čerpají z oficiálních zdrojů a agentur), nebo jako pletichy vojenské junty (pokud jsou novináři přímo v zemi).

Richardsonova znalost islámu je nadprůměrná, to je však předpokladem kritického uchopení tématu. Zajímavý je jeho otevřený a kritický přístup vůči britské společnosti a jejím předsudkům, médií reprodukovaným a posilovaným. Pokouší se dát do souvislosti sociální praxi (nárůst protimuslimského rasismu, islamofobie) se způsobem, jakým o islámu média referují. Celá studie je velmi čtivá, avšak pro nepoučeného čtenáře je spíše ilustrující než vysvětlující. Pokud by tomu bylo naopak, přiznaná ideologická pozice, navýsost kritická nejen vůči médiím, ale především vůči ekonomickým a sociálním pořádkům, by působila důvěryhodněji.

Je zřejmé, že předsudky, se kterými vstupujeme do komunikace o islámu, se musejí demaskovat. I když u nás vznikly některé studie o rasismu (především Gál, Frič, Dacík, Čaněk, Kamín) a analýzou mediálního diskurzu ve vztahu k menšinám se systematicky zabývá např. Nekvapil, zobrazování islámu nebo blízkovýchodních společností zatím přehlízejí. Právě proto je v kontextu českých médií, která naprostou většinu svého zpravodajství přebírají z amerických nebo právě britských zdrojů, zmíněná práce na nejvyšší aktuální.

Zdeněk Lokaj

Poznámky

¹ „Korporace a čtenáři jsou hodnoceni podle své kupní síly. Namísto toho by čtenáři novin měli být považováni za občany... [pak] získají právo na informace...“ (překl. recenzent)